

NÜBÜVVETİN İSPATI BAĞLAMINDA KUR'AN'IN PSİKOLOJİK İCÂZI

İbrahim Halil ERDOĞAN
Dr., DİB., Melikgazi Müftülüğü
ibrher@hotmail.com
orcid.org/0000-0003-1505-8400

Öz

Kelam ilminin ana konularından birisi nübüvvet konusudur. Mucize ise nübüvvetin ayrılmaz bir parçasıdır. Her peygamber nübüvvetini ispat için mucizeler göstermiştir. Kur'an'ı Kerim, insanların ve cinlerin bir araya gelerek benzerini ortaya koymaları konusunda meydan okumuştur. Bu meydan okuma ne o dönemde ne de sonraki asırlarda karşılık bulmuştur. Tahaddînin karşılık bulamaması ise harikulade bir durum olarak kabul edilerek Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatı bağlamında değerlendirilmiştir. Kur'an hangi yönü ile mu'ciz olduğu İslam âlimlerinin asırlardır tartıştığı bir meseledir. Daha çok Kur'an'ın belâğat yönü ile mu'ciz olduğunu düşünen İslam âlimleri, Kur'an lafızlarındaki fesâhatin ve akıcılığın, okunması sırasındaki musikinin insan üzerinde bıraktığı psikolojik etkiden de söz etmişlerdir. Bu etki, Müslim, gayrimüslim, Arap olan ve olmayan tüm insanları etkisi altına alan bir durum olmasından dolayı üzerinde önemle durulması gereken bir durumdur. Bu çalışmada Kur'an'ın insan nefsi üzerindeki etkisinden, bu etkinin kuranın farklı bir icaz türü olarak psikolojik icazının olup olmadığını araştıracağız.

Anahtar Kelimeler: Mucize, icâzu'l-Kur'an, tahaddî, nübüvvetin ispatı, psikolojik icâz.

THE PSYCHOLOGICAL MIRACLE OF THE QUR'AN IN THE CONTEXT OF PROOF OF BEING MESSENGER OF ALLAH

Abstract

Being Messenger of Allah is one of the main issues of Kalam. Miracle is an integral part of the being Messenger of Allah. Every prophet showed miracles to prove his being Messenger of Allah. The Holy Qur'an challenges people and demons to come together and put forth similarities. This challenge haven't matched neither in that period nor in the following centuries. It has been found a marvelous situation that failure to find a response to the challenge and it has been evaluated in the prophetic context of Muhammad's being Messenger of Allah. The direction in which the Holy Qur'an is related is a miracle that has been discussed by Islamic scholars for centuries. Islamic scholars who think that the Holy Qur'an is related to the direction of the struggle have also thought about the psychological effect of the Holy Qur'an's words and fluency on the human being. This effect is thought to be a subject that should be emphasized because it is a situation that infects all Muslim, non-Muslim, Arabic and non-Arabic people. In this study, the subject of the Holy Qur'an has been researched as a psychological miracle subject from the influence of the Holy Qur'an on human spirit, by giving examples from the scientific meaning and experienced hadiths.

Keywords: Miracle, miracle of the Holy Qur'an, proof of being messenger of Allah, psychological miracle.

Atf: İbrahim Halil Erdoğan, "Nübüvvetin İspatı Bağlamında Kur'an'ın Psikolojik İcâzı", *KADER*, 15/2 (2017), 402-420.

Giriş

Erken dönemde İslam âlimlerinin gündemine girmiş olan Kur'an'ın i'câzı sorunu uzun yıllar tartışılmıştır. Bu konudaki araştırmalar gün geçtikçe tazeliğini korumuş ve günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Kur'an'ın mucize oluşu ve Hz. Muhammed'in nübüvvetine delaleti, Nazzâm'ın sarfe görüşü ile birlikte ele alındığında iki kısımda incelenebilir. Birincisi Kur'an'ın meydan okuyuşuna Arapların karşı koyamaması bizzat Kur'an'ın üstün belâğatından kaynaklı olduğu, diğeri ise Kur'an'ın dışında bir engelin insanları alıkoymuş olması düşüncesidir. İkinci görüş İslam literatüründe sarfe teorisi şeklinde yerini almış ve İbrahim b. Seyyâr en-Nazzâm'ın görüşü olarak anılmıştır.

Kur'an'ın belâğat ve fesahatiyle mu'ciz olduğu düşüncesi, İslam âlimlerinin genel kabulü olarak zikredilir. Ancak bu şekilde bir mucize daha çok Arap dili ve belâğatına hakim olan kimseler tarafından anlaşılabilir bir durumdur. Böyle bir durumun ise Kur'an mucizesi hakkında bazı soru ve sorunları beraberinde getirdiği anlaşılmaktadır. Arap olmayan diğer toplumların Kur'an'daki bu belâğatı anlama ve kavrama imkanları olmadığından dolayı bu mucizeyi nasıl anlamaları gerekir? Arapça okumasını bilmeyen, Arap dili ve gramerini, lafızlarındaki anlam konusunda bilgi sahibi olmayan kimseler bu mucizeye nasıl vakıf olacaklardır? Kur'an-ı Kerim'in kullandığı dil ve üslubundaki üstün belâğat ve fesâhat, daha çok Arap diline hâkim olan kimselerin kavrayabileceği meseleleri kapsadığı açıktır. Bu konuda eser veren âlimler, Kur'an'ın i'câzının, fesâhatinde, nazmında, kısacası üstün belâğatında olduğu konusunda hem fikir olmuşlardır. Kur'an-ı Kerim Arap olsun olmasın tüm insanlığa nazil olmuş bir kitaptır. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) nübüvvetinin ispatı Kur'an'ın i'câzı ile birliktelik arz ettiğine göre bu mucizeliğin Arap olmayan toplumlar tarafından da anlaşılmasını sağlayacak farklı i'caz yönlerinin olması gerekir.

Bâkillânî (v. 403/1013) Arapça bilmeyen milletlerin bunu kıyas yolu ile kavramaları gerektiğini şöyle dile getirmiştir: "Hint ve Türk toplumları gibi Arapça bilmeyen milletleri, Kur'an'ın i'câzı üzerinde biraz düşünmeleri sonucunda meseleye vâkif olacaklardır. Çünkü Arapçadaki belâğat ve fesâhatı çok iyi bilen Arap toplumlarının Kur'an'ın i'câzı karşısında söz söyleyememiş olmaları bu durum için yeterli bir delildir¹".

İslami fetihlerle birlikte İslam devletinin güç kazanması durumu, dine karşı olan bir takım azınlıkları İslam toplumu içerisinde medeniyet çatışması ve kültür savaşı başlatmalarına neden olmuş ve Kur'an'ın i'câzı meselesini tekrar gündeme getirmiştir. Bu dini azınlıklar özellikle Manihaizm mensupları, Kur'an

¹ Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib Bâkillânî, *Kitâbu Temhîdî'l-Evâil ve Telhîsî'd-Delâil*, haz. İmâdu'd-Din Ahmed Haydar, (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1987), s.181.

muhtevasının eskiden anlatılan metinler olduğu, Tevrat'tan eski gelenekten alındığı iddialarıyla Kur'an'ı kötülemeye çalışmışlardır².

İlk dönem İslam âlimleri Kur'an'a karşı yürütülen bu karalamalara çeşitli yönlerden cevaplar vermişlerdir. Mu'tezili bir âlim olan İbrahim b. Seyyâr en-Nazzâm (v. 231/845) tarafından sarfe şeklinde ifade edilen, Kur'an'ın mu'ciz olduğu düşüncesi ile birlikte Kur'an'ın Hz. Muhammed'in (s.a.s.) nübüvvetine delalet eden bir mucize olduğu meselesi bir çok İslam âliminin gündemine girmiştir. Nazzâm'ın sarfe teorisini ilk ifade eden âlim ise onun öğrencisi Ebû Osmân el-Câhız'dır (ö.255/865). Sarfe görüşünün tutarsızlığını ortaya koyan Câhız, Kur'an'ın i'câzının lafızlarındaki belâğatinde olduğunu ifade etmiştir. Fakat bunlarla birlikte klasik dönem âlimlerinden sadece bir kaçının kısa cümlelerle de olsa ifade ettiği Kur'an'ın lafız ve manasında bulunan üstün belâgat ve fesâhatinden de öte insan ruhunu etkileyen ve insan psikolojisi üzerinde derin tesirler bırakan akıcılığı ve musiki yönü olduğu görüşüdür. Bu kısa açıklamalar bir araştırmacı için büyük ufuklar açan konulardan biri olması bizi bu konuyu araştırmaya sevk etmiştir. Bu çalışmada Kur'an'ın üstün belâğatının insan psikolojisi üzerindeki bıraktığı tesirin de bir i'câz vechi olduğu dile getirilecektir. Arap olsun olmasın, Kur'an lafızlarının ve ondaki akıcı musikinin, okuyan ya da dinleyen kimsenin psikolojisinde derin izler bıraktığı ilmi gerçekler çerçevesinde dile getirilecektir.

İ'câz ve Mucize Terimleri

Mucize, (المُعْجَزَة) sözlükte kudretin (الْقُدْرَة) zıttı olan "bir şeye güç yetirememek" aciz kalmak anlamına gelen عَجَزَ kökünden türeyen ve ism-i fâil kalıbındaki مُعْجَزَ mu'ciz kelimesinin isim şeklidir. Sonunda bulunan yuvarlak te (ة) ise (الْعَلَامَة) (el-Allâme) kelimesinde olduğu gibi müenneslik için değil aksine mübalağa içindir. Bir terimin mucize şeklinde isimlendirilmesinin sebebi ise meydan okunan kişinin aciz kalmasından dolayıdır. Aslında burada aciz bırakan, yani mu'ciz (المُعْجِز) mecazî anlamda sahibine isnat edilmiştir. Çünkü gerçek âciz bırakan kâdir-i mutlak olan Allah Teâlâ'dır. Peygambere izafesi ise mecazîdir³.

Aslında "İ'câz" terimi de aynı kökten türeyen ve عَجَزَ "aceze" fiilinden türeyen bir mastardır. Sözlükte bir şeyin gerisi, güç yetirememek ve zayıflık anlamlarına gelir. Yaşlı insanlara عَجُورٌ "acûz" ifadesinin kullanılması da, birçok işe güç yetirememelerinden dolayıdır. İf'al vezninden türemiş bir master olan اِعْجَازٌ ifadesi daha çok karşıdaki kimseyi âciz bırakma anlamında kullanılmıştır⁴

² İbrahim Coşkun, "Din-Bilim Uzlaşısı ve Kur'an'ın Akli Mu'cizeliği", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 19, sayı 4, (2006), s. 551.

³ Ebu'l-Muîn en-Neseî, *Tabsiratu'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, haz, Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün, (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2003), II,29-30; Sa'duddin et-Taftazânî, *Şerhu'l-Mekâsîd*, haz, İbrâhîm Şemsüddîn, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011), III, 273.

⁴ Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, haz. Muhammed Seyyid Keylânî, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), s.322.

Terim olarak i'câz, risâlet davasında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ebedi mucizesi Kur'an hakkında Arapların ve gelecek nesillerin aciz kalmasını ispatla Hz. Peygamber'in doğruluğunu ortaya koymaktır⁵. Kur'an'ın i'câz vechi aynı zamanda onu mucize kılan delil, sebep ve illet anlamındadır.

Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde "المُعْجَزَة" kalıbında ve terim anlamında bir kelime bulunmamaktadır. Allah tarafından gönderilmiş peygamberlerin, gerçek elçiler olduğunu kanıtlayan harikulade olaylar çok defa (آيَات) kelimesiyle ifade edilmiştir⁶. Hadislerde ise "acz" kökünden türeyen çeşitli kavramlar sözlük anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca Kur'an'da "beyyine"⁷, "burhân, sultân"⁸, "hakk"⁹ ve furkân¹⁰ kelimeleri de bazen mucize anlamında kullanılmıştır¹¹.

Mucizeyi bir terim olarak Mâturîdî âlimlerinden Nureddin es-Sâbûnî (v.580/1184) şöyle tarif etmektedir: "Nübüvvet iddiasında bulunan bir kişinin elinde, arzu ettiği doğrultuda, iddiasını doğrulamak amacıyla, inkârcılara karşı meydan okuduğu bir sırada, meydan okuduğu kişileri acze düşürecek bir biçimde, olağandışı bir olayın aklî veya hissî olarak vukû bulmasıdır"¹².

Allah Teâlâ kulları arasından elçilik görevi yapmaları, emirlerini insanlara ulaştırmaları için peygamberler seçmiştir. Bu peygamberlerin insanlara tebliğ etmek üzere gittikleri zaman nübüvvetlerini ispat etmek ve sözlerinin kabul görmesi için bir delile ihtiyaçları olacaktır. İşte peygamberlerin insanlara sundukları bu delile kelimelerinde mucize adı verilmiştir. Mucize adeta bir kişinin kendini ispat etmesi için yanında bulundurduğu bir hüviyeti veya pasaportu mesabesindedir¹³.

Yukarıda yapılan mucizenin ıstılâhî manadaki tarifi, olağandışı bir durum olup alışılanın dışında bir eylemin vuku bulması, gerçekte Allah Teâlâ'nın bir fiili olması, peygamberin nübüvvet iddiası ile eşzamanlı olması, müddeinin arzusu doğrultusunda meydana gelmesi ve mucize karşısında bütün insanların hayretler

⁵ A. Cüneyt Eren-M. Vecih Uzunoğlu, *Belâğat Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014), s.82.

⁶ Âli İmrân, 3/49, 50; A'râf, 7/73, 106, 108; Hûd, 11/96; Kasas, 28/31, 32, 35.

⁷ Ârâf, 7/73.

⁸ Kasas, 28/32; Nisâ, 4/153; Hûd, 11/96.

⁹ Yûnus, 10/76.

¹⁰ Bakara, 2/53.

¹¹ Halil İbrahim Bulut, "Mucize", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXX, 350-1.

¹² Nureddîn es-Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akaidi*, Çev. Bekir Topaloğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2005), s.105; Kâdî Abdulcebbâr b. Ahmed, *Şerhu Usûlil-Hamse*, haz. Abdulkrim Ahmed Osmân, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996), s.568; Taftazânî, *Şerhu'l-Mekâsıd*, III, 273; Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, haz. Mahmûd Ömer ed-Dimyâtî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012), VIII,246-7; Celaleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1996), II, 311.

¹³ Muhammed Seyyid Ahmed el-Mesîr, *fi Nûri'l-Akâidetü'l-İslamiyye*, (Kahire: Dâru't-Tibaati'l-Muhammediyye, 1990), s.238.

içerisinde kalarak benzerini ortaya koymaktan âciz kalmaları şeklindeki şartları içermektedir¹⁴.

Kelâmî bir ıstılah olarak mucize kelimesinin ne zaman kullanılmaya başlandığı kesin bilinmemekle birlikte Câhız, Ali b. Rabben et-Taberî¹⁵ gibi erken devir âlimlerin eserlerinde bulunmadığı bilinmektedir. Bu kavramın kullanımına hicrî IV. yüzyıldan sonra başlandığı düşünülmektedir. Eş'arî ve Mâtürîdî'nin mucize kelimesini dolaylı olarak da olsa kullanmaları bunu kanıtlamaktadır¹⁶.

Muhatabını benzerini getirmekten acze düşürme anlamında kullanılan "i'câz" ile ilahi vahiy olan Kur'an'ın birlikte kullanılmasıyla ortaya çıkan *عَجَازُ الْقُرْآنِ* terimi, "Kur'an-ı Kerim'de bulunan edebî üstünlüğü, fesâhat, belâğat ve muhteva zenginliği sebebiyle bir benzerinin ortaya koymaktan muhatabı aciz bırakması" şeklinde tanımlanmaktadır. Burada bahsedilen edebî üstünlük ifadesi daha çok Arap ediplerini ve Arap diline vâkıf olan insanları kapsarken, muhteva zenginliği ifadesi de bu kimselerle birlikte akliselim olan tüm insanları ilgilendirmek suretiyle Kur'an-ı Kerim'i evrensel bir ilahi mesaj haline getirmektedir¹⁷. Arap olmayan başka toplumların bu i'câzı nasıl anlayacağı konusu ise çalışmanın ilerleyen sayfalarında üzerinde durulması öngörülen konulardan biridir.

Kur'an'ın i'câzı veya i'câzu'l-Kur'an kavramı İslam âlimleri tarafından iki şekilde ele alınmıştır. Birincisi, Allah Teâlâ'nın vahiy yoluyla Hz. Muhammed'e (s.a.s.) indirdiği sözlerinin erişilmez olduğunu, benzerini ortaya koyma konusunda bütün kâinatın âciz kaldığını, bu kitap ile meydan okunduğunu ve meydan okumanın karşılık bulmadığını ifade eden, bu şekliyle de Hz. Muhammed'in peygamberliğinin delili sayılmış olan bir kitaptır. İkincisi ise Nazzâm'ın iddia ettiği sarfe teorisi ve bunu benimseyenlerin yaptığı tariftir. Aslında sarfe nazariyesi de Kur'an'ın bir i'câz vechidir. Bunlara göre, Allah Teâlâ Kur'an'ın bir benzerini ortaya koyma konusunda kulların kudretlerini ortadan kaldırmış, onları benzerini ortaya koymaktan engellemiştir¹⁸.

Burada birinci tariften anlaşılan, Kur'an-ı Kerim'in mucize oluşunda kaynak yine Kur'an'ın kendisidir. Bu da Kur'an'ın belâğat, fesâhat, beyân, gaybî haberleri ihtiva etmesi gibi üstünlüklerini ortaya koymaktadır Nazzâm'ın sarfe görüşü ise Kur'an'ın mucizeliği Kur'an dışındaki bir engelden ibarettir..

Kur'an'ın meydan okuması İslami kaynaklarda daha çok tahaddî kelimesi ile dile getirilmiştir. Bu tahaddî ise Kur'an-ı Kerim'de zordan kolaya doğru bir tedericilik içerisinde devam etmiştir. İlk tahaddîde Kur'an gibi üstün bir kitap getirmeleri

¹⁴ Mesîr, *fi Nûri'l- Akideti'l-İslamiyye*, s.240.

¹⁵ Ali b. Rabben et-Taberî'nin doğumunun hicrî 153 veya 164 tarihinde olduğu hakkında bir rivayet olmasına rağmen vefatı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır. Ali b. Rabben et-Taberî, *ed-Dînu ve'd-Deve*, Tercemetü'l-Muellif, haz. Adil Nuveyhid, (Beyrut: Dâru'l-Âfâk, 1973), s.5.

¹⁶ Bulut, "Mucize", 350.

¹⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "İ'câzu'l-Kuran" *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, 403.

¹⁸ İsmail Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'an*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), s.408.

istenirken, sonraları bu meydan okuyuş Kur'an'a benzer bir kitap, sonrasında onun bir sûresine benzer bir miktarı ortaya koymaları talep edilmiştir. Bu, eseriyle arkadaşına meydan okuyup "Haydi bunun gibisini, olmadı yarısını, olmadı dörtte birini, o da olmaz ise onun bir bölümünün benzerini yap demesi gibidir. Bir tek sûre ile meydan okumak tehadînin zirvesidir. Yani üç yüz kilogram ağırlığı kaldırarak müsabaka yapan bir haltercinin kendi rakibine, "haydi benim gibi üç yüz kilogram kaldır görelim. Haydi, onu da yapamadın, yüz kilogram kaldır. Onu da yapamadıysan haydi on kilogram kaldır da görelim." diyerek meydan okuması gibi bir durum söz konusudur. Artık burada bütün mazeretler bertaraf edilmiş ve meydan okumanın zirvesine ulaşılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'in insan psikolojisi üzerinde bıraktığı tesirden bahseden İslam alimleri, bu konunun bizzat Kur'an ayetleri ile sabit olduğu görüşünü benimsemişlerdir¹⁹. Kur'an ayetlerinin psikolojik tesirine delâlet eden ayetlerden bir kaçını burada zikretmek konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

Kur'an- Kerim Ra'd Sûre'sinde "Eğer dağların yürümesini, yeryüzünün parçalanmasını ve ölümler ile konuşabilmeyi sağlayan bir kitap olsaydı, o bu Kur'an olurdu"²⁰ buyurulmuştur. Bu ifadelerle göre Kur'an-ı Kerim, insan psikolojisi üzerindeki etkisi bakımından, kendisini algılayan ve ona göre şekillenen ruhlarda, dağların yerinden oynatılmasından, yerin parçalanmasından ve ölümlerin konuşturulmasından daha büyük bir tesire sahiptir. Onun ifadeleri ruhlarda olağanüstü değişiklikler meydana getirdiği gibi, bu ruhlar aracılığı ile etkileri, hayatın boyutlarını hatta tüm yeryüzünün görünümünü aşan harikulade olaylar gerçekleştirmiştir. Bizzat bu Kur'an'ın tabiatı, davetinin ve ifade yönteminin şekli, içerdiği konularının ve bu konuları sunuş yöntemi, gerçekliği ve etkinliği, özünde son derece etkin ve olağanüstü bir güç barındırmaktadır. Söz sanatından, zevk almasını bilen, görüş ve kavrayış sahibi kimseler bunu bilirler²¹.

Meryem Sûre'sinde ifade edilen "Kendilerine Rahmân'ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı"²² ve İsrâ Sûre'sindeki "Şu bir gerçek ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere o (Kur'an) okununca, derhal yüz üstü secdeye kapanırlar. Ağlayarak yüz üstü yere kapanırlar. (Kur'an okumak) onların huşu/duygularını artırır"²³ muhatapların ehl-i kitaptan kimseler olduğu malumdur. Bu kimselerin Kur'an'a iman etmedikleri halde onu işitince yüzüstü yere kapanmaları ya da onları ağlamaları Kur'an'ın bu kişiler üzerinde bıraktığı büyük tesiri ifade etmektedir.

Enfâl Sûre'sindeki "Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Onun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır"²⁴ ifadeler ise mü'minleri muhatap almakta ve Kur'an'ın iman eden kimseler

¹⁹ İbn-i Kayyim el-Cevziyye, *el-Fefevâidu'l-Muşavvak ilâ Ulûmi'l-Kur'an ve İlmi'l-Beyân*, haz. Muhammed Bedruddîn en-Nes'ânî, (Kahire: el-Mektebetü'l-Hancı, 1909), s.250.

²⁰ Ra'd, 13/31.

²¹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1992), IV, 2061.

²² Meryem, 19/58.

²³ İsrâ, 17/107-109.

²⁴ Enfâl, 8/2.

üzerindeki etkisinden bahsetmektedir. Burada ifade edilen müminlere okunduğu zaman “ağlama”, “kalpteki huşuyu attırma”, “kalplerin ürpermesi” “diz çöktürme” gibi ihtiyari olmayan bir takım duygular psikolojik bir etkinin sonucudur. Bunlar insanın elinde olmadan harekete geçen bir takım psikolojik hislerdir ki, “*Kalplerin Allahı zikretmekle huzur bulacağı*²⁵” şeklindeki sonucu da beraberinde getirmektedir.

Mâide Sûre'inde “Peygamber'e indirileni (Kur'an'ı) dinledikleri zaman hakkı tanımalarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taşıdığını görürsün. “Ey Rabbimiz! İnanlık. Artık bizi şahitlerle (Muhammed'in ümmeti) ile beraber yaz, derler²⁶” buyurulmuştur. Bu âyet sahabeden Cafer b. Ebî Talib'in Habeşistan kralı Necâşî ve yanındakilere okuduğu Kur'an âyetlerinden bahsetmektedir. Rivayete göre Cafer, Necâşî'nin huzurunda Meryem Sûresi'ni okumuş ve Necâşî Kur'an'ı dinledikten sonra yere bir çizgi çizerek “İncil'deki ifadelerle bunun hiçbir farkı yok” demişti. Orada bulunan Hristiyan din adamları ise okunan Kur'an'ın etkisinde kalmış ve Cafer'in okuyuşu bitene kadar gözlerinden yaşlar boşanmıştır²⁷. Mâide Sûresi'nin Medîne'de nazil olduğu varsayıldığında, Mekke döneminde vuku bulan bir meselenin, Medine döneminde Kur'an ayetleri ile bildirildiği düşünülebilir. Taberî âyetin nüzul sebebi için Necâşî'nin Hz. Peygamberden haber almak onun durumunu öğrenmek için on iki tane Hristiyan din adamını gönderme olayını zikretmiştir. Gelen elçiler Hz. Peygamberin Kur'an-ı Kerim tilavetinden etkilenmiş ve gözlerinden akan yaşlara hakim olamamışlardır. Âyetin bu hadise üzerine nazil olduğu ifade edilmiştir²⁸.

Fussilet Sûre'sinde “*İnkâr edenler dediler ki: “Bu Kur'an'ı dinlemeyin. Baskın çıkmak için o okunurken yaygara koparın²⁹” ifade edilmiştir. Müşriklerin “Bu Kur'an'ı dinlemeyin” diyerek onun tilavetinden insanları menetmelerinin sebebi, Kur'an tilavetinin insan psikolojisi üzerinde bıraktığı derin tesirdir. Zira Kur'an üstün ifade ve anlam bakımından onları büyülüyor, akıllarını çeliyor, hayatlarını altüst ediyordu. Dinleyenin kalbini Allah'a ve ona iman etmeye yönlendiriyordu. Müşrikler, “Kur'an okunurken gürültü yapın, belki ona galip gelirsiniz” diyerek etik olmayan, seviyesiz bir tutum sergiliyorlardı. Delil ya da belge ile karşı koyamadıkları için şamataya başlamak suretiyle Kur'an lafızlarının duyulmasını engellemeye çalışıyorlardı. Bunun için de Malik b. Nadr'ın yaptığı gibi İsfendiyar ve Rüstem masallarını yüksek sesle anlatarak, kargaşa çıkararak, bağırarak Kur'an'ın okunmasına engel olmaya çalışıyorlardı. Bazen Kur'an okunurken kendileri de diğer tarafta şiirle, kafiyeli sözlerle halkın dikkatini dağıtmaya, Kur'an'ı dinlemelerine engel olmaya çalışıyorlardı. Ama bütün çabaları boşa*

²⁵ Ra'd, 13/28.

²⁶ Mâide, 5/83.

²⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, 57.

²⁸ İbn-i Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, haz. Ahmed Muhammed Şakir, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), X, 507-508.

²⁹ Fussilet, 41/26.

gidiyordu. Kur'an hepsine üstün geliyordu. Çünkü Kur'an'da üstün gelme sırrı gizlidir. Çünkü Kur'an hak içeriklidir³⁰.

Klasik dönemde Kur'an'ın bu etkisinden ilk bahsedenin Hattâbî (ö.388/998) olduğu düşünülmektedir. Hattâbî, "*Beyânu İ'câzi'l-Kur'an*" adlı eserinde, Kur'an'ın psikolojik olarak insanı etkilemesini bir i'câz vechi olarak dile getirmiş ve birçok âlimin bu konuyu ihmal ettiğini ifade etmiştir. Ona göre Kur'an'ın psikolojik i'câzi; Kur'an-ı Kerim'in gönüllerde ve ruhlarda bıraktığı tesirdir. Nesir olsun, manzum olsun kulağa ilk temas ettiği anda lezzeti ve tadı kalpte hissedilen Kur'an'ın dışında başka bir kitap yoktur. Kur'an okuyan veya dinleyen bir insanın gönlünde bir an sevinç belirirken, başka bir an kişiyi korkuya ve dehşete sürükleyebiliyor. Araplardan nice kimseler Peygamber Efendimize (s.a.s.) suikast için yola çıkmış ancak, Kur'an'ın ayetlerini duyunca vazgeçerek Müslüman olmuştur. Kur'an'ın ayetlerindeki psikolojik etkiyle nice düşmanlar dost, inkarcı kalpler ise mü'min olmuştur³¹. Hattâbî, Kur'an-ı Kerim'in insan psikolojisi üzerinde meydana getirdiği değişikliği imanla sonuçlansın ya da sonuçlanmasın, bir i'câz vechi olarak ifade etmiştir.

Hattâbî, insan nefsi üzerindeki bu tesir için Hz. Ömer'in İslam'a girişini, cinlerin Kur'an dinlemesini ve dinleme sonrası Kur'an hakkındaki ifadelerini, müşriklerden Utbe b. Rebîa'nın ayetleri duyunca söylediği sözleri psikolojik i'câz için örnek göstermiştir³². Hz. Ömer'in kız kardeşi Fatıma binti Hattâb, Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nufeyl ile evliydi. Fatıma ve eşi Saîd İslam'a girmiş ve her ikisi de Müslüman olduklarını Hz. Ömer'den gizliyorlardı. Sahabeden Habbâb b. Eret zaman zaman gidip Fatıma'ya ve eşine Kur'an öğretmekteydi. Bir defasında Hz. Ömer kılıcını kınından çıkarmış olduğu halde Hz. Muhammed'e suikast amacıyla Safa Tepe'sine doğru yola çıkmıştı. Mekke müşrikleri yaklaşık kırk kişi ile burada bulunuyorlardı. Allah Resulü ise beraberinde amcası Hz. Hamza b. Abdulmuttalib, Ebu Bekir b. Ebî Kahâfe, Ali b. Ebî Tâlib ve bazı Müslümanlarla Mekke'de bulunuyordu. Ebû Nuaym b. Abdullah adında Müslüman olduğunu gizleyen biri Hz. Ömer'e nereye gittiğini sordu. O da kendisine, dinini değiştiren Muhammed'e gittiğini söyledikten sonra, Hz. Muhammed'i Kureyş'in arasını bozmak, inançlarına saldırmak ve ayıplamak, taptıkları ilahlarına küfretmekle suçlayarak onu öldürmek istediğini söyledi. Ebû Nuaym, Hz. Ömer'e nefesine uymaması gerektiğini, aksi durumda Muhammed'in ailesi olan Benî Abdimenâf'ın kendisini serbest bırakmayacaklarını tavsiye ederek onu vazgeçirmeye çalıştı. Hatta, önce kendi ailesine gidip onları düzeltmesini önerdi. Hz. Ömer'in kız kardeşinin ve eniştesinin de Müslüman olduklarını kendisine söyledi. Hz. Ömer yolunu değiştirip kız kardeşinin evine doğru yöneldi. Bu sırada kız kardeşinin evinde Habbâb b. Eret'de bulunuyordu. Hz. Ömer'in gelişini işittiklerinde Habbâb'ı evin

³⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, III, 1421; Abdulmecîd Azîz ez-Zendânî, *Kitabu't-Tevhîd*, (Kahire: Dâru's-Selâm, 1989), I, 60.

³¹ Ebû Süleyman b. İbrahim el-Hattâbî, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'an*, haz. Muhammed Halefullah Ahmed, Muhammed Zağlûl Sellâm, (Selâsu Resâil), (Kahire: Daru'l-Maârif, 1976), s.70.

³² Hattâbî, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'an*, s. 70.

bir tarafına gizlediler. Fatıma yanlarında bulunan Kur'an sahifesini gizlemeye çalışmıştı. Ancak Hz. Ömer eve yaklaştığında Habbâb b. Eret'in Kur'an kıraatini duymuştu. İçeri girince şu ana kadar hiç işitmediği şeyin ne olduğunu sordu. Eniştesi ve kız kardeşi herhangi bir şey olmadığını söyledilerse de inandırılmaları mümkün olmadı. Hz. Ömer bu sırada her ikisini de yakalarından tutup zorlayınca, kız kardeşi gizledikleri bu durumu itiraf etmek durumunda kaldı. Hz. Ömer, Fatıma'dan okudukları o sahifeyi istedi. Fatıma, Ömer'in müşrik oluşunun Kur'an sahifesine dokunmasına engel olduğunu ifade ederek sahifeyi vermek istemedi. Hz. Ömer gusül abdesti alarak temizlenmeyi kabul edince, üzerinde Taha Sûresi yazılı sahifeyi Ömer'e verdi. Hz. Ömer okuma yazma bilen biriydi ve okumaya başladı. Okuduğu ve biraz önce işittiği Kur'an karşısında "ne acayip ve ne yüce bir sözdür" dedikten sonra Habbâb b. Eret'te gizlendiği yerden çıkarak onu İslam'a davet etti³³. Hattâbî bu meseleyi zikretmek suretiyle Kur'an tilavetindeki bu i'câzdan bahsetmiştir. Ona göre Hz. Ömer'in İslam'ı kabul etmesine vesile olan Kur'an'da bulunan yüce tesirdir³⁴.

Aynı şekilde Mekke müşriklerinden Utbe b. Rebîa Hz. Peygambere bazı tekliflerde bulunmak üzere gelmiş ve söylemek istediklerini bitirdikten sonra Hz. Peygamber kendisine Fussilet Sûresi'ni okumaya başlamış ve tilavet secdesinin bulunduğu 30. ayete kadar devam etmiştir. Bu kısım mushafta yaklaşık üç buçuk sayfa kadardır. Utbe bu âyetleri hiç ses çıkarmadan dikkatlice dinlemiş, Peygamberin secdesini de izledikten sonra oradan uzaklaşarak kendisini bekleyen Mekke uluların yanına varmıştır. Ancak Mekke uluları Utbe için "Vallahi Utbe, buradan gittiği bir yüzle dönmemiştir" diyerek onun yüz hatlarında beliren farklılığı hissetmişlerdi. Utbe, dinlediği Kur'an ayetlerinin kendi nefsinde meydana getirmiş olduğu psikolojik tesiri ifade etmiştir: "Allah'a yemin ederim ki ben daha önce asla benzerini işitmediğim bir söz işittim. Yemin olsun bu bir şiir değildir. Sihir de değildir. Bu kehanet de olamaz. Ey Kureyş topluluğu! Gelin beni dinleyin ve bu adamın (peygamberin) yolundan çekilin. Yemin ederim ondan işittiğim sözlerde büyük bir gelecek var. Eğer sizler bu konuda onunla birlikte olursanız, artık düşmanlarınız size galip gelemez. Şayet bu kişi bu haliyle Araplara üstün gelirse, onun mülkü zaten sizin mülkünüzdür. Onunla birlikte siz de üstünlüğe erişmiş olursunuz. Muhammed ile dünyanın en mutlu insanları haline gelirsiniz". Utbe b. Rebîa'nın bu sözleri üzerine orada bulunanlar "Muhammed seni dili ile büyülemiştir" dediler. Utbe orada bulunanlara "Bu benim görüşümdür. Sizler nasıl biliyorsanız öyle davranın" diyerek sözü kapatmıştır³⁵.

Hattâbî'ye göre Kur'an'ın nefisler üzerindeki bu etkisi bizzat Kur'an'ın kendisi tarafından doğrulanmakta ve şöyle buyurulmaktadır: *لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْنَاهُ خَائِبًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ* "Eğer biz, bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, elbette sen onu Allah korkusundan başını eğerek parça parça olmuş görürdün.

³³ İbn-i Hişâm, *es-Siyretü'n-Nebeviyye*, haz. Ömer Abduselam Tedmürî, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990), I, 370-2.

³⁴ Hattâbî, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'an*, s. 70.

³⁵ İbn-i Hişâm, *es-Siyretü'n-Nebeviyye*, I, 323-4.

İşte misaller! Biz onları insanlara düşünsünler diye veriyoruz³⁶” Aynı şekilde Zümer Sûresi’ndeki ayette şöyle buyurulmuştur: اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابًا تَفْسِيرٌ مِنْهُ جُلُودٌ الَّذِينَ يَحْسَبُونَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ذَلِكَ هُدَىٰ اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضَلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ “Allah sözün en güzelini; âyetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların derileri (vücutları) ondan dolayı gerginleşir. Sonra derileri de (vücutları da) kalpleri de Allah’ın zikrine karşı yumuşar. İşte bu Kur’an Allah’ın hidayet rehberidir. Onunla dilediğini doğru yola iletir. Allah kimi saptırırsa artık onun için hiçbir yol gösterici yoktur³⁷”. Yine bu anlamda Kur’an’ın iman etsin veya etmesin insan psikolojisi üzerindeki tesirini Maide Sûresi’nde ifade etmiştir: وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَىٰ أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا قُلُوبُهُمْ خَافُوا بِمَا عَرَفُوا وَإِذْ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ السَّعِيرُ “Peygamber’e indirileni (Kur’an’ı) dinledikleri zaman hakkı tanımalarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taşıdığını görürsün. “Ey Rabbimiz! İnadık. Artık bizi şahitlerle (Muhammed’in ümmeti) ile beraber yaz” derler³⁸”

Hattâbî’ye göre cinlerin Hz. Peygamberden Kur’an dinlemeleri ve kavimlerine dönerek Kur’an hakkında duyduklarını söylemeleri, cin taifesinin Kur’an’ın tesirinde kalmalarından ileri gelmekteydi. Kur’an-ı Kerim bu gerçeği ifade ederek şöyle buyurmuştur. قُلْ أُوْحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا “(Ey Muhammed!) De ki: “Bana cinlerden bir topluluğun (Kur’an’ı) dinleyip şöyle dedikleri vahyedildi: “Şüphesiz biz doğruya ileten hayranlık verici bir Kur’an dinledik de ona inandık. Artık Rabbimize hiç kimseyi asla ortak koşmayacağız³⁹” Ayette geçen عَجَبًا قُرْآنًا hayranlık verici, çok acayip, çok şaşırtıcı, harikulade anlamlarına gelmektedir⁴⁰. عَجَبًا kelimesi عَجِيب kelimesi yerine de kullanılan ve içerisinde mübalağa bulunan bir lafızdır⁴¹.

Hattâbî, Kur’an’ın insanın ruh hali üzerinde meydana getirdiği değişikliği, imanla neticelensin ya da neticelenmesin, bir i’câz olarak kabul eder. Diğer i’câz çeşitlerinde Kur’an’ın söz üstünlüğünü kabul etme söz konusuysen, Hattâbî’nin işaret ettiği bu türde ise insanın duygusal mekanizmalarında meydana getirdiği değişim ve sarsıntı öne çıkmaktadır. Burada akla şöyle bir soru gelebilir; Hattâbî’nin belâğatı, Kur’an’ın bir i’câz çeşidi olarak görüp, keyfiyetini açıklayamayanlara yönelttiği tenkit kendisinin bu yaklaşımı için de geçerli midir? Belâğat üzerinden bir i’câzı konuşmak demek doğrudan metnin tabiatı hakkında ve bir disiplin çerçevesinde konuşmak demektir. Haklı olarak bunun keyfiyetine dair bir açıklama beklenir. Psikolojik i’câzda ise günümüzde dahi tam olarak

³⁶ Haşr, 59/21.

³⁷ Zümer, 39/23.

³⁸ Mâide, 5/83.

³⁹ Cin, 72/1-2.

⁴⁰ Hattâbî, *Beyânu İ’câzi’l-Kur’an*, 71.

⁴¹ Zemahşerî, *Cârullah, el-Keşşâf*, haz, Mustafa Huseyin Ahmed, (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1987), IV, 623.

çözülememiş insanın ruh hali üzerinde icrâ ettiği tesirden söz edilmektedir. Unutmamak gerekir ki bir söz ruhta iz bırakıyorsa onda belâğat vardır⁴².

Hattâbî bundan başka Medine'den akabe biatı için gelen gruplara Hz. Peygamberin okuduğu Kur'an neticesinde ülkelerine Müslüman olarak dönmelerini de Kur'an'ın insan üzerindeki psikolojik etkisine bağlamıştır⁴³.

Kâdi İyâz (ö.544/1149) Kur'an'ın i'câz yönlerini dört madde olarak saymış, bunları fesâhat, nazım, gaybî haberler ve geçmiş ümmetlerin haberleri şeklinde izah etmiştir. Ancak bu sayılanların tek başlarına Kur'an'ın i'câz vechi olmayacağını, bunlarla tehdidî yapılamayacağını söyledikten sonra kendi görüşünü bu sayılanlardan farklı bir i'câz vechi olan psikolojik i'cazı zikretmiştir. Ona göre Kur'an'ın mucize oluşu insan üzerinde bıraktığı psikolojik etkidir. Her ne kadar tek başına bir i'câz yönü olmasa bile Kur'an'ın asıl mucizeliği buradadır. Kur'an'ı dinleyen birinin kalbinde beliren korku, okunduğunda insan üzerinde beliren heybet Kur'an'ın asıl i'câzının odak noktasıdır⁴⁴.

İbn-i Kayyim el-Cevziyye (v.751) Kur'an-ı Kerim'in insan üzerindeki tesirinden bahsederken Hz. Peygamberden rivayet edilen ve Kur'an'ı tarif eden bir hadis-i şerifi zikrederek, mümin olsun kâfir olsun onu dinleyen üzerinde acayip bir etki bıraktığını ifade etmiştir⁴⁵. Hz. Peygamber Kur'an'ı şöyle tarif etmiştir: *"Allah'ın Kitabına sarılız. Çünkü onda sizden öncekilerin ve sizden sonrakilerin haberi, aranızdaki meselelerin hükmü vardır. O hak ile batılı birbirinde ayıran kesin bir hüküm olup alay/saçma değil hakikatlerdir. Kim zorbalık yaparak ondan uzaklaşırsa Allah onun işini bitirir. Kim Kur'an'dan başka yerde doğru yolu ararsa Allah onu sapıklığa düşürür. Kur'an, Allah'ın sağlam ipidir ve hikmet dolu sözleridir. O Sırat-ı müstakimdir. Kur'an, arzu ve isteklerin bozmadığı, dillerin karışıklığa düşüremediği, ilim adamlarının kendisinden doyamadığı, fazla tekrarlamakla eskimeyen ve bıkkınlık vermeyen, hayranlık veren yönleri, bitip tükenmeyen öyle bir kitaptır ki; cinlerden bir gurup onu dinleyince şöyle demek mecburiyetinde kalmışlardır: "Biz ne güzel bir Kur'an dinledik, doğruyu eğriden ayırt etme bilincine ulaştıran bir Kur'an ve böylece ona iman ettik artık bundan sonra Rabbimizden başkalarına ilahlık yakıştırmayacağız"*⁴⁶. Ona dayanarak konuşan doğru söz söylemiştir. Onunla amel eden sevap kazanır onunla hükmeden adaletli davranmış, ona davet eden doğru yola iletilmiş olur⁴⁷. İbn-i Kayyim, Cübeyir b. Mut'im'in Hz. Peygamber'den Tûr Sûresini dinlediğini ve "neredeysse kalbim

⁴² Celalettin Divlekçi, "Hattâbî'nin İ'câz Anlayışı ve Kur'an'ın İfade Biçimine Yönelik Tenkitlere Yaklaşımı" *Ekev Akademi Dergisi* Yıl: 18 Sayı: 60 (Yaz 2014), s. 107-8.

⁴³ Hattâbî, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'an*, s. 71. Hattâbî'nin rivayet ettiği bu hadisin kaynağına rastlanmamıştır.

⁴⁴ Kadî Ebu'l-Fadl İyâz, *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), I, 379; Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'an*, 273.

⁴⁵ İbn-i Kayyim el-Cevziyye, *el-Fefevâidu'l-Muşavvak*, s.249.

⁴⁶ Cin, 72/1-2.

⁴⁷ Tirmizî, *Fedâilu'l-Kurân* 14; Darimî, *Fedâilu'l-Kur'an* 27.

yerinden fırlayacaktır⁴⁸ şeklindeki sözlerini de Kur'an'ın psikolojik i'câzı bağlamında değerlendirmiştir⁴⁹.

Suyûti (v.911/1505), Kur'an'ın i'câz vecihlerini sayarken, okuyanın bıkmaması, tilaveti tekrarlınsa bile dinleyenin usanmaması şeklindeki bir psikolojik i'câza vurgu yapmıştır. Aynı şekilde Kur'an, onu dinleyenin kalbine korku vermektedir. Okuyan ve dinleyende zevk ve ona karşı muhabbeti artar. Kıraatinde daimi bir tazelik ve yumuşaklık vardır. Bu konuda birtakım rivayetler zikreden Suyûti, Kur'an ayetlerini dinleyerek İslam dinini kabul eden bazı kimselerden bahsederek bu meseleye işaret etmiştir⁵⁰.

Mısır'ın ünlü edebiyat ve fikir adamı Ferid Vecdî (v. 1954) de Kur'an'ın i'câzını sadece lafızlarındaki belâğata hasreden kelamcılarını eleştirmiş ve Kur'an'ın ruhlarda bıraktığı tesirini ifade eden psikolojik i'câzından bahsetmiştir. Ona göre Kur'an'ın i'câzı her ne kadar telifindeki belâğatta olsa da, tüm i'câz bu demek olmadığı gibi insan psikolojisine tesir eden en büyük özelliği de belâğat değildir. Çünkü fesâhat ve belâğat insan ruhu üzerinde sınırlı bir tesire sahiptir. Bu sınırlı tesir ise sadece sözü beğenmek ve ona yönelmekle tarif edilebilir. Bu beğeni ve yönelim tekrar etme sonucunda yavaş yavaş zayıflamaya başlayacak ve artık o beğendiği ve yöneldiği fasih ve belâğat söze karşı bir ünsiyet kesbederek ilk defa duyduğu andaki heyecanı ve tesiri hissetmeyecektir. Ancak Kur'an böyle olmamakla birlikte aksine ayet ve sûrelerini tekrar ettikçe insan ruhu üzerinde daha fazla tesir bıraktığı gerçeği malumdur. Durum böyle olunca Kur'an'ın i'câzını farklı vecihlerde aramak gerekiyor. Vecdî bu görüşünü Kur'an'dan bir ayet ile de ispat etmeye çalışmış ve mezkur i'câzın ne olduğu konusunda çok derin düşünmeye ve araştırmaya gerek duyulmaksızın Kur'an'ın bir ruh olduğunu ifade etmiştir⁵¹. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"İşte sana da, emrimizle, bir ruh (kalpleri diriltten bir kitap) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi, kendisiyle doğru yola eriştireceğimiz bir nur yaptık"*⁵². Bu itibarla Kur'an insan cesedinde bulunan ruha tesir etmekte, ruhun mahiyetinde bulunan duygu, arzu, his ve kısaca psikolojisi üzerinde etkin rol oynamaktadır.

Ferîd Vecdî Kur'an'ın bir ruh olmasını ifade eden yukarıda ayetin tek başına, Kur'an'ın i'câzı için yeterli olduğunu söyledikten sonra, cinlerin ve insanların benzerini ortaya koymaktan aciz kalmalarını bu ruha bağlamıştır. Ona göre Kur'an ilahi bir nurdur. Bu nur bir ruhaniyeti ifade eder. Bu ruhaniyet ise geçmişten günümüze kadar ilahi güzelliği ile parlamış, bundan sonra da sonsuza kadar parlamaya devam edecektir. Bu ruhaniyeti muhtevi olan Kur'an, en küçük bir sûresinin benzerini ortaya koymaları için yaptığı meydan okuyuş ile en güçlü zalim ve zorbaları bile karşısında tir tir titretmeyi başarmıştır. Bu yüce ruhaniyet,

⁴⁸ Buhârî, Tefsîru'l-Kur'an 287; İbn-i Mâce, İkâmet, 9.

⁴⁹ İbn-i Kayyim el-Cevziyye, *el-Fefevâidu'l-Muşavvak*, s.249.

⁵⁰ Suyûti, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, II, 380.

⁵¹ Muhammed Ferîd Vecdî, *Dâiretu Meârifî'l-Karnî'l-İşrîn*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife ve Dâru'l-Fikr, 1971), VII, 677.

⁵² Şûrâ, 42/52.

nazil olduğu günden itibaren dünyanın şeklini değiştirmiş ve dünyanın en büyük liderlerinin koltuk ve tahtlarını yerinden sarsması sonucunda bu yüce mucizeye boyun eğmek zorunda bırakmış, buna sahip çıkan mü'minleri ise bir elin parmak sayısı kadar kısa yıllar içerisinde dünyaya hakim toplumlar haline getirmiştir⁵³.

Kur'an- Kerim'in psikolojik i'câzına vurgu yapan alimlerden biri de Mısırlı alim Seyyid Kutub'dur. Kutub, Cinlerin Peygamberimizden Kur'an dinlemesini ve dinlediklerini kendi toplularına anlatmalarını, Kur'an ayetlerindeki harikuladelik ve şaşırtıcı olduğunu ifade ederek onların kalplerini titreten psikolojik bir durum olduğunu söylemiştir. Ona göre; Cin Sûresi'nin baş tarafından ifade edilen ayetler, Kur'an'ı iştmenin cinler için çarpıcı bir sürpriz oluşturduğunu gösterir. Kur'an cinlerin kalplerini titretmiş, duygularını sarmış, iç dengelerini alt-üst etmiş, gönüllerinde şiddetli fırtınalar koparmıştır. İçlerini doldurup taşıran bu fırtınanın dalgaları onları soydaşlarının yanına koşturmuştur. Yüreklerinde çalkalanan bu ateşli duygulara ne karşı koyabiliyorlar ne de katlanabiliyorlardı. Tek çareyi bu duygularını soydaşları ile paylaşmak, içlerindeki ateşin kıvılcıklarını soydaşlarının kalplerine aktarmak, bu çarpıcı heyecanın titreşimlerinde karşılındakiler ile bütünleşme sağlamakta bulmuşlardı. Böylece paylaşılan duyguları genişleyecek, güçlenecek ve kalabalıkları sürükleyen toplumsal bir şenliğe dönüşecekti. Kur'an'ın cinleri çarpan ilk özelliği, onun harikulade oluşu, alışılmamış üslubu, şaşırtıcılığı ve bu yüzden kalplere dehşet salan niteliği olmuştur. Kur'an'ı bilenmiş idrakle, açık kalple, şeffaf duygularla ve deneyimli bir zevkle algılayan herkes onun bu niteliğini hemen fark eder. Acayip kelimesi harikulâde anlamına gelir. Cinlere göre bu kitapta kalplere hemen egemen olan, karşı durulamaz bir çekicilik gösteren, gönül tellerini titreten ve duyguları sarsan bir mesaj vardır. Kur'an gerçekten şaşırtıcı, alışıl gelmişin dışında bir kitaptır. Cinlerin bu ifadelerinden, söz konusu cinlerin gerçekten zevk sahibi kimseler olduğu da anlaşılmalıdır⁵⁴.

Çağdaş İslam âlimlerinden Muhammed Gazâlî (ö.1996), Kur'an'ın i'câzı ile ilgili eserinde Kur'an-ı Kerim'in psikolojik i'câzı ile ilgili şunları kaydetmektedir: "Kur'an-ı Kerim'de tek bir hakikat görürsünüz. Ancak bu hakikatin binlerce şekli bulunmaktadır. Bu, lezzetli bir şeyin birçok meyve ve tatlarda bulunması gibi bir durumdur. Kur'an-ı Kerim'i okuyan ya da onu dinleyen, fikri ve vicdanı sağlam her insanın ondan etkilenmemesi düşünülemez. Hatta şunu ifade etmek gerekir ki, Kur'an'ı yalanlayanlar bile onun Allah'ın katından olduğunu inkar edememişlerdir⁵⁵. Muhammed Gazâlî, Kur'an-ı Kerim şu âyet ile de insanlar üzerinde nasıl bir etki bıraktığına işaret etmiştir: *اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابًا يَتَقَسَمُ مِنْهُ جُلُودَ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ذَلِكَ هُدَىٰ اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضَلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ* "Allah sözün en güzelini; ayetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların derileri (vücutları) ondan dolayı gerginleşir. Sonra derileri de (vücutları da) kalpleri de Allah'ın

⁵³ Ferîd Vecdî, *Dâiretu Meârifî'l-Karnî'l-İşrîn*, VII, 677.

⁵⁴ Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, VI, 3726-7.

⁵⁵ Muhammed el-Gazâlî, *Nazarât fi'l-Kur'an*, (Kahire: Dâru'n-Nahda, 2005), s.105-6.

zikrine karşı yumuşar. İşte bu Kur'an Allah'ın hidayet rehberidir. Onunla dilediğini doğru yola iletir. Allah kimi saptırırsa artık onun için hiçbir yol gösterici yoktur⁵⁶.

Kur'an harflerinin ve kelimelerinin kişiyi ruhî yönden etkileyebilecek ilginç bir düzenlemeye sahip olması, okunuşundan kaynaklanan büyüleyici mûsikî güzelliğinin, dinleyenlerin benliğini sarsması ve tekrar tekrar dinlenmesine rağmen bıkkınlık duygusu uyandırmamasıdır. Bunun yanı sıra psikolojik bir muhtevanın bulunduğu realitesine önem vermesi, çok yönlü telkin, irşat, özendirme ve uyarma yöntemlerini bir arada kullanması da ayrı bir i'câz hususiyeti olarak kabul edilir⁵⁷.

Konuyla ilgili olarak bazı gayrimüslimlerin, Kur'an'ın hakkındaki ifadeleri de bu i'câz vechini kanıtlar niteliktedir. Bunlardan birisi olan İngiliz müsteşrik Charles Millis'in Fransızca'ya "*Histoire du Mahometisme*" adıyla tercüme edilmiş eserinde, Kur'an-ı Kerim'in üslup yönüyle Hz. İsa'nın ölülere diriltme mucizesinden daha etkili olduğunu ifade etmiş ve Kur'an, üslubunun zenginliğiyle ahengini hiç kimsenin taklit edemeyeceğini ve Kur'an'ın tercümesinde aksettiremeyeceğini belirtmiştir demiştir. Aynı şekilde Ernest Renan, "*Historie Generale et Systeme Compose des Langues Semitiques*" adlı eserinde şunları naklettiği ifade edilmiştir: "Üslup itibarıyla Kur'an, daha ilk anından itibaren büyük bir yenilik olarak ortaya çıktı. Hatta denilebilir ki, bu kitap dini bir inkılap kadar edebî bir inkılaba da alamettir. Bu ne bir şiirdir, ne bir nesirdir, ne sihirdir, yalnız ruha nüfuz eden bir şeydir". Regis Blachere'in "*Introduction au Coran*" isimli eserinde "Kur'an dinleyenlerdeki bu heyecan Valery'nin deyişiyle bu vecd hali, Kur'an diline münhasır bir hususiyetten başka ne ile izah edilebilir? Hatta Arapça bilmeyen bir dinleyici bile bazı sûreler okunurken heyecana gelmektedir" şeklinde Kur'an'ın üslubuna dikkat çektiği nakledilmiştir⁵⁸.

Bir İngiliz rock müzik sanatçısı olan ve asıl adı Steven Demetre Georgiou olan Cat Stevens'in İslam dinini benimsemesindeki sebebin, Kur'an'ın psikolojik tesiri olduğu ifade edilmektedir. Müslüman olduktan sonra Yusuf İslam adını alan Stevens, İslam'a giriş nedenini, kardeşinin kendisine hediye ettiği bir Kur'an-ı Kerim olduğunu ifade etmiştir⁵⁹.

Kur'an'ı Kerim, tertil üzere okunduğunda ondaki akıcılık ve üslup dinleyeni kendinden geçirecek kadar etkili ve tesirlidir. Zaten cinlerin, Kur'an'ı vasıflarken "acayip ve hayranlık verici" ifadelerini kullanması bu tesiri anlatmaktadır. Çünkü cinlerin kendi kavimlerine giderek uzun uzun bu meseleyi anlatmaları Kur'an'ın tesiri altında kaldıklarını, ruhlarına bıraktığı derin etkiyi gösterir. Kur'an ifadeleri, onların psikolojisinde ve düşüncelerinde bir ağırlığı ve ölçüsü bulunan hakikatlerdir. Kur'an'ın beyan bakımından muhtevastaki bilgileri aktarırken

⁵⁶ Zümer, 39/23.

⁵⁷ Yavuz, "İ'câzu'l-Kur'an", 405.

⁵⁸ Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'an*, s.855-7.

⁵⁹ Komisyon, *Merkezu'l-İlmi li'd-Dirâsât, Uzamâu'l-Garb Ya'taniküne'l-İslam*, (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 2007), s.60-3.

kullandığı fesâhat ve belâğat, muhatabını tefekkür ve tedebbür hali içerisine sokan bir durumdur. Muhtevası ve belâğatı ile uyumlu bir şekilde musikisi ile birlikte sıralanan ayetler hüznle beraber çıkardığı sedaları, belli bir ahenk ve uyum içerisindedir.

Aslında Kur'an'ı Kerim, "haydin bir benzerini siz de söyleyin⁶⁰" şeklindeki tahaddî ile o dönem Arap dâhilerinin dehasını alt üst etmiştir. Bu da Kur'an'ın edebî üstünlüğünün erişilmez olduğunu ortaya koymuştu. Arap toplumunun özünde, hedefinde ve duygularında bulunan coşku ve neşe, onların normal hayatlarındaki konuşmalarının ibareye dökülmesinde de kendini gösteren bir durumdur. Bu durum devenin hızlı ya da yavaş yürümesine bile uygun kafiyeli bir beyit, vezinleri uyumlu bir şiir şeklinde tezahür etmekteydi. Kur'an'ın getirdiği bu yeni edebî sanat ise onların bildikleri ve alıştıkları üsluptan tamamen farklı olmasına rağmen yabancıları oldukları bir durum da değildi. İşte bu üstün sanat, Hz. Ömer'in bir anda kalbinde beliren iman kıvılcımları ile İslam dinini seçmesine vesile olmuş, Utbe b. Rebîa'nın bir anda değişmesine ve Velid b. Muğîre gibi belâğat ve şiir ustası birinin "bu öyle bir söz ki, bunu ne insan ne de cin söyleyebilir" demesine sebep olmuştur. Hatta bunun sihir olduğunu ifade etmek suretiyle kendine göre bir çıkar yol bulmaya çalışmıştır⁶¹. Velid b. Muğîre'nin Kur'an için sihir demesi, insanı büyüleyici, etkisi altına alma özelliği bulunan, insan psikolojisine tesir eden bir söz olmasına yapılan bir vurguyu ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'i tertil üzere okuyan bir kârînin çıkardığı hareke, sükûn, med, ğunne ve sair tecvid kuralları, harflerin birbiri ile uyumu ve tüm bunlardan oluşarak ortaya çıkan ses, başka hiçbir şiirde ve nesirde olmayan bir özelliği ortaya koymaktadır. Ancak bu ses uyumu, diğer şiirlerdeki, kasidelerdeki ya da her hangi bir müzik parçasında ortaya çıkan kafiye ve ses uyumundan çok farklı bir şekilde tezahür etmektedir. Şiir ve kasidelerdeki kafiye uyumu, her beyit ya da dörtlüğün kendi arasında bulunan bazı harflerindeki harf, ses ve vezin uyumundan ibarettir. Aynı şekilde müzik ve şarkılardaki nağmeler de şiirdeki vezin ve kafiye benzer ölçüde devam etmektedir. Dinleyenin kulakları çok kısa bir süre içerisinde söylenen nağmeye adapte olarak normale bir hale dönüşür. Aynı nakarat birkaç defa tekrarlandığında ise aynı ritim ve nağme ile devam ettiğinden dolayı usanç ve bıkkınlık söz konusu olabilir. Oysa Kur'an-ı Kerim'in tertilindeki ritmik yapı bunlardan çok farklı olarak, her gelen ayet, kelime, harf ve hareke farklı tonlarda bir ritmik yapıyı ortaya koymak suretiyle yenilenerek devam etmektedir. Bu sebeple ne kadar tekrarlansa da insan psikolojisi üzerine herhangi bir usanç ve bıkkınlık olmadığı gibi daha da fazla istek uyandırmaktadır⁶².

⁶⁰ Bakara, 2/24.

⁶¹ Malik b. Nebî, *ez-Zâhiretu'l-Kur'aniyye*, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1987), s. 189-90.

⁶² Muhammed Abdullah Drâz, *en-Nebe'u'l-Azîm Nazarât Cedîde fi'l-Kur'an*, (Katar: Dâru's-Sekâfe, 1985), s.101-2.

Sonuç

Kur'an'ın psikolojik bakımdan i'câzı araştırılması gereken önemli konulardan biridir. Kur'an'ın ebediyete kadar ümmetin arasında mucize olarak kalmaya devam etmesi meselenin üzerinde daha fazla düşünmek ve araştırma yapmayı gerektirmektedir. Bir de Arap dili ve belâğatına vâkıf olmayan, Hint, Türk, Japon, İngiliz, Fransız vs. gibi toplumların durumlarını göz önünde bulundurduğumuz zaman meselenin önemi daha çok anlaşılmaktadır. Allah Teâlâ'nın Kur'an için "ruh" lafzını kullanması, Kur'an'ın bir dağa bile indirilse o dağın Allah korkusuyla paramparça olacağını haber vermesi hep bu psikolojik tesire işaret etmektedir. İman ile sonuçlansın veya sonuçlanmasın, bir gayrimüslimin bile Kur'an'ın üslubu ve tertilindeki musikisi karşısında derin bir etkiye kapılması, bu konuda tarihi verilerin şahitliği, meselenin önemini daha da artırmaktadır. Kur'an'ın insan psikolojisi üzerinde bıraktığı bu derin tesir, onun kesinlikle Allah'ın kelamı olduğunu göstermektedir. İnsan ruhuna nüfuz eden Kur'an'ın lafızlarındaki üstün belâğat, akıcı üslup ve okunuşundaki etki ile beraber, içerdığı anlam onu mu'ciz kılan sebeplerden bir tanesidir. Kaleme alınan hiçbir nazım ve nesir, bu etkiye sahip olmadığı gibi, yıllarca tekrarlanmasına rağmen, tazeliğinden ve çekiciliğinden hiçbir şey kaybetmeyen Kur'an, aksine her okunuşunda insan psikolojisine kattığı yeni bir heyecan ve ruh haliyle Allah'ın kelamı olduğunu, insanların bir benzerini ortaya koymalarının mümkün olmadığını ispat etmiş olmaktadır. Arapların en fasihleri ve belâğat önderleri Kur'an'ın belâğatı karşısında boyun eğmiş ve meydan okumasına karşı tek cümle ile karşı koyamamıştır. Aynı şekilde muhatabın ruhunda bıraktığı psikolojik tesir karşısında, Hz. Muhammed'in nübüvvetini iptal etme konusunda kararlı ve etkin kimseler bile tek kelime konuşamamış, Kur'an'ın meydan okuyuşuna muaraza yapamamışlardır. Kur'an'ın üstün belâğatı ve fesâhatinden kaynaklanan akıcı üslubu ve okunuşundaki ritmik yapısı ilk muhataplarının İslam dinine girişine vesile olduğu gibi, iman etmese bile bu mucizevi kitabın karşısında boyun eğen gayri Müslimler de olmuştur. Kur'an dilini anlamayan farklı dile mensup kimselerin bu ritmik yapıdan etkilendiğine tarih şahitlik etmiştir.

Kur'an-ı Kerim kıyamet gününe kadar Hz. Muhammed'in nübüvvetini tasdik makamında bir mucize olduğu düşünüldüğünde, onun i'câz yönü de sürekli yenilenen ve eskimeyen bir sırta sahip olması onun en önemli bir sıfatıdır. İslam dinini kabul eden fakat Arap olmayan toplumların da bu mucizeyi idrak etmeleri Kur'an'ın ritmik yapısındaki psikolojik etkisi bağlamında değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Altuntaş, Halil-Şahin, Muzaffer, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Atalay, Mehmet, *Kur'an'a Psikolojik Bakmak*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Bâkillânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib *Kitâbu Temhîdi'l-Evâil ve Telhîsî'd-Delâil*, haz. İmâdu'd-Din Ahmed Haydar, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1987.
- Buhâri, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, haz. Muhammed Züheyr b. Nâsır, Beyrut: Dâru't-Tûki'n-Necât, 2001.
- Bulut, Halil İbrahim, "Mucize", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXX, 350-52.
- Cevziyye, İbn-i Kayyim, *el-Fefevâidu'l-Muşavvak ilâ Ulûmi'l-Kur'an ve İlmi'l-Beyân*, haz. Muhammed Bedruddîn en-Nes'ânî, 1. Baskı, Kahire: el-Mektebetü'l-Hancî, 1909.
- Coşkun, İbrahim, "Din-Bilim Uzlaşısı ve Kur'an'ın Aklî Mu'cizeliği", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 19, sayı 4, (2006), s. 543-557
- Cürcânî Seyyid Şerîf, *Şerhu'l-Mevâkıf*, haz. Mahmûd Ömer ed-Dimyâtî, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012.
- Dârimî, Ebû Abdillâh, *Sünenü Dârimî*, Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Divlekçi, Celalettin, "Hattâbî'nin İ'câz Anlayışı ve Kur'an'ın İfade Biçimine Yönelik Tenkitlere Yaklaşımı" *Ekev Akademi Dergisi* Yıl: 18 Sayı: 60 (Yaz 2014), s. 97-124.
- Drâz, Muhammed Abdullah, *en-Nebe'u'l-Azîm Nazarât Cedîde fî'l-Kur'an*, Katar: Dâru's-Sekâfe, 1985.
- Eren Cüneyt-Uzunoğlu M. Vecih, *Belâğat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014.
- Gazâlî Muhammed, *Nazarât fî'l-Kur'an*, Kahire: Dâru'n-Nahda, 2005.
- Hattâbî, Ebû Süleyman b. İbrahim, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'an*, haz. Muhammed Halefullah Ahmed, Muhammed Zağlûl Sellâm, (Selâsu Resâil), Kahire: Daru'l-Maârif, 1976.
- İbn-i Hişâm, *es-Siyretü'n-Nebeviyye*, haz. Ömer Abduselam Tedmürî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990.

- İsfahânî, Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, haz. Muhammed Seyyid Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
- Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mucize Kur'an*, 4. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Kâdî Abdulcebbâr, *Şerhu Usûlil-Hamse*, haz. Abdulkerim Ahmed Osmân, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996.
- Kadî İyâz, Ebu'l-Fadl, eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Komisyon, Merkezi'l-İlmi li'd-Dirâsât, *Uzamâu'l-Garb Ya'tanikûne'l-İslam*, Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 2007.
- Kutluer, İlhan, "İlmü'n-Nefs", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, 148-151.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, Beyrut: Daru'ş-Şurûk, 1992.
- Malik b. Nebî, *ez-Zâhiretu'l-Kur'aniyye*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1987.
- Mesîr, Muhammed Seyyid Ahmed, *fî Nûri'l-Akîdeti'l-İslamiyye*, Kahire: Dâru't-Tibaati'l-Muhammediyye, 1990.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn, *Tabsiratu'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, haz. Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün, Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2003.
- Nursî, Bediuzzaman Said, *İşârâtu'l-Îcâz fî Mezânni'l-Îcâz*, (Çev. Abdulmecid Nursî) 2. Baskı, Ankara D.İ.B. Yayınları, 2014.
- Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, haz. İbrâhîm Şemsüddîn, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2013.
- Sâbûnî, Nureddîn, *Mâturîdiyye Akaidi*, Çev. Bekir Topaloğlu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Suyûtî Celaleddin, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, haz. Saîd el-Mendûb, Kahire: Dâru'l-Meârif, , 1996.
- Süheyli, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Abdullah b. Ahmet, *er-Ravdu'l-Unuf*, Ömer Abdusselâm es-Sellâmî, Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 2000.
- Taberî Ali b. Rabben, *ed-Dînu ve'd-Devle*, Tercemetü'l-Muellif, haz. Adil Nuveyhid, Beyrut: Dâru'l-Âfâk, 1973.
- Taberî, İbn-i Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, haz. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.

Taftazânî Sa'duddîn, *Şerhu'l-Mekâsîd*, haz, İbrâhîm Şemsüddîn, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011.

Tirmizî, Ebû İsâ, *Sünenü Tirmîzî*, haz. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Vecdî, Muhammed Ferîd, *Dâiretu Meârifî'l-Karnî'l-İşrîn*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1971.

Yavuz, Yusuf Şevki, "İ'câzu'l-Kur'an", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, 403-406.

Zemahşerî, Cârullah, *el-Keşşâf*, haz, Mustafa Huseyin Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.

Zendânî Abdulmecid Azîz, *Kitabu't-Tevhîd*, Kahire: Dâru's-Selâm, 1989.